

KIEK PAGRĮSTAS A. JOKUBAIČIO LIBERALIZMO APIBŪDINIMAS?

Jokubaitis, A., 2017. *Liberalizmas kaip pilietinė religija*.
Vilnius: Tyto alba, 260 p. ISBN 9786094662577.

Vainius Volungevičius

Vytauto Didžiojo universitetas

Alvydas Jokubaitis savo įdomioje ir provokuojančioje knygoje *Liberalizmas kaip pilietinė religija* iškelia pagrindinę mintį, kad liberalizmas dėl daugybės savo vidinių prieštaravimų, nenuoseklumų ir paradoksų negali būti sėkmingai grindžiamas filosofiniais argumentais ir veikiau reikalauja jį palaikančiųjų tikėjimo. Jis teigia, kad dėl to liberalizmą reikėtų verčiau laikyti „pilietine religija“. Mano nuomone, dalis minimų paradoksų ir prieštaravimų kyla dėl lyg daktaro Frankenšteino konstruojamos liberalizmo sampratos, kai į vieną sąvoką bandomos sujungti skirtingų autorių mintys, dažnai dar pasitelkiant šališką jų vertinimą. Straipsnyje siūloma pažvelgti į J. Rawlso, I. Berlino bei R. Dworkino interpretacijas ir atsakyti į klausimą, kiek pagrįstas liberalų apibūdinimas, pateikiamas knygoje *Liberalizmas kaip pilietinė religija*.

Prieš pradėdant aptarti autoriaus liberalų apibūdinimą, verta paminėti kelias iškilusias komplikacijas. Visų pirma, nėra iki galo aišku, ką autorius priskiria liberalizmui. Teigiama, kad „bet kuri liberalizmo samprata būtinai apima tai, ką sako Rawlso politinio liberalizmo koncepcija“ (Jokubaitis 2017: 14), ir jo tezėmis bus remiamasi pirmiausia. Taip pat pateikiamas įprastas skirstymas: liberalais laikomi tokie klasikiniai autoriai kaip J. Locke'as, J. Millis, detaliau aptariami

modernieji autoriai kaip Dworkinas, Berlinas. Minima, kad yra pasidalijimas tarp klasiikinių ir socialinių liberalų. Tačiau esama ir daug platesnių apibūdinimų – teigiama, kad liberalizmas yra visos Lietuvos visuomenės aprašymas, „nesvarbu, kiek mūsų šalies gyventojai save tapatina su liberalizmu. Galima sakyti, kad liberalizmas dabar jau apibūdina net jį atmetančius žmones“ (Jokubaitis 2017: 7) bei tam tikros žmonių grupės gyvenimo būdą. O ir patys apibūdinimai yra dažnai parodijos lygio, pavyzdžiui: „Lengviausias būdas tapti liberalu – ginti kokį nors ginčytiną požiūrį – neištikimybę žmonai, savižudybę, eutanaziją, homoseksualų santuokas ar seksą su gyvūnais“ (Jokubaitis 2017: 176).

Viską dar labiau apsunkina labai nekonkretūs apibendrinimai, pavyzdžiui, „liberalai vartoja *argumentum ad hominem* įrodinėdami, kad modernioji tauta būtinai laukia Hitlerio ir skriaudžia mažumas“ (Jokubaitis 2017: 222), kur, nesant autorių paminėjimo, belieka tik spėlioti, į ką nurodo ši užuomina. Ypač kai analogiški teiginiai socialinės erdvės diskusijose gali būti priskirti ir kairiesiems. Turint visa tai omenyje, daugiausia bus remiamasi teksto vietomis, kur konkrečiai apibūdinamos liberalų pažiūros ir pateikiamos nuorodos.

Dažniausiai knygoje aptinkami liberalų apibūdinimai yra jų nuolatinis užsiėmimas

kritika, tačiau jokių aiškių savo įsitikinimų neturėjimas, reliatyvizmo ir skepticizmo palaikymas. Knygoje rašoma, kad, pasak liberalų, moraliniai įsitikinimai yra subjektyvus ir asmeninis reikalas. Jie užsiimą Millio minimais „gyvenimo eksperimentais“, nuolatine ekscentriškumo paieška, kai „individas gali eksperimentuoti su savo įsitikinimais iki visiškos moralės užmaršties ar atmetimo“ (Jokubaitis 2017: 88). Taigi, pasak Jokubaičio, liberalai visas vertybes sulygina ir vertina vienodai, norėdami prie jų gali priskirti bet ką: „ne tik gailėstingumą ir tikėjimą, bet ir jų priešingybes“ (2017: 68). Liberalai palaiką iš esmės tik negatyvios laisvės idėją, kai niekas žmogaus nevaržo, todėl į bet kuri moralinį klausimą dėl abortų, homoseksualų santuokų, eutanazijos, prostitucijos ar pornografijos būtinai atsako, kad tai reikia leisti (Jokubaitis 2017: 102). Kartu, pasak Jokubaičio, liberalai vengią kalbėti apie žmogaus teises pranokstančius moralės reikalavimus, substancialią gėrio sampratą, vertybių hierarchiją ar kryptingą piliečių ugdymą.

Taigi, pagrindinės šio politikos filosofo liberalams priskiriamos pažiūros, kurias plačiau aptarsime, esančios tokios: reliatyvizmas, skepticizmas ir vertybinis neutralumas bei iš to išplaukiantis nekalbėjimas apie jokiais pareigas ar moralinius draudimus. Šių pažiūrų svarbą liberalų apibūdinimui knygoje įrodo ir tai, kad būtent jos dažniausiai pasitelkiamos paradoksų konstravimui pagal labai panašią schemą. Pirmiausia primenama, kad liberalai turėtų būti neutralūs bei reliatyvistai. Tada pereinama prie kokios nors apibendrintos situacijos, kai liberalai įvardija žmones homofobais ar gina politinį korektiškumą, ir tada tai pateikiama kaip „aha“ momentas, nes juk „sunku įsivaizduoti, kaip galima teigti neutralią politinio teisingumo doktriną ir kartu ginti absoliučius moralinius įsitikinimus“ (Jokubaitis 2017: 173–174). Tai galėtų būti visai teisingas pastebėjimas, bet tik tokiu atveju, jei liberalai tikrai būtų tokie neutralūs, kaip siūlo-

ma, ir būtų apsiribota tokiu paviršutinišku šių temų apibendrinimu, nenurodant konkrečių pozicijų. Pažiūrėjus konkrečiau į diskusijas, kurios dažnai kaltinamos politiniu korektiškumu, galima įvardyti nemažai komplikacijų. Visų pirma, jose dalyvauja ne tik liberalai, bet ir kitų pažiūrų žmonės, taip pat jose galima sutikti liberalų, palaikančių abi puses, o tai apsunkina vienos pozicijos įvardijimą kaip liberalios. Taigi, jei yra liberalų, kurie yra prieš politinį korektiškumą, jų pozicija šiuo atveju nėra paradoksali. Radus pasisakančiųjų už politinį korektiškumą ir ginančiųjų absoliučius moralinius įsitikinimus, dar reikėtų parodyti, kad tie patys žmonės, pasisakydami kitais klausimais, sau prieštarauja ir palaiko neutralumą.

Aptarimą, kiek tikslus Jokubaičio liberalų apibūdinimas, norėtuši pradėti nuo Rawlso, kuriam ir skiriamas didžiausias dėmesys knygoje ir pagal kurio interpretaciją modeliuojama visa liberalizmo samprata. Vėliau bus pereinama prie Berlino aptarimo, kurį knygos autorius laiko svarbiu liberalams kryptant prie reliatyvizmo, ir tada prie Dworkino, kurio interpretacija grindžiama knygos mintis apie galutinį liberalizmo „virtimą religija“.

Rawlsas ir kiti liberalai

Jokubaitis pristato, kad monografija *Liberalizmas kaip pilietinė religija* atsirado iš svarstymų apie Rawlso koncepcijas, išsakytas knygoje *Politinis liberalizmas*, kuri pasirinkta kaip liberalizmo filosofijos atskaitos taškas. Tai būtų visai suprantama, tačiau lietuvių filosofo monografija grindžiama stipriai diskutuotinu teiginiu, kad „bet kuri liberalizmo samprata būtinai apima tai, ką sako Rawlso politinio liberalizmo koncepcija“ (Jokubaitis 2017: 14), ir „niekas neįrodė, kad įmanomas jo tezių neatitinkantis liberalizmas“ (Jokubaitis 2017: 14). Toks teiginys yra keistas jau vien todėl, kad, kaip pats Jokubaitis pripažįsta, labai sunku apibrėžti liberalizmą ir jį apibūdina daug

skirtingų, viena kitai prieštaraujančių sampratų (Jokubaitis 2017: 31). Bet keisčiausia tai, kad net ir kiti tekste minimi ir liberalams priskiriami autoriai labai aiškiai nesutinka su Rawlsu. Be to, pats Rawlsas suprato ir numatė, kad daugybė kitų liberalų nesutiks su juo. Taigi, kadangi platesnis Jokubaičio pasirinktas liberalizmo apibūdinimas pirmiausia nurodo į Rawlso pažiūras, norėtusi plačiau aptarti, ar ši interpretacija tikrai pagrįsta. Taip pat būtų svarbu skirtingų liberalų požiūrių iliustracijai pateikti keletą su Rawlsu nesutinkančių liberalų pozicijų.

Viena pagrindinių problemų, kurią Rawlsas bando išspręsti: kaip sukurti ir pateisinti bendrus principus, dėl kurių galėtų sutarti įvairiausių pažiūrų žmonės liberalioje visuomenėje. Jo pasiūlymas yra toks, kad politiniai sprendimai negali būti pagrįsti viena visa apimančia (*comprehensive*) doktrina (pvz., religine ar etine), o turėtų būti grindžiami persidengiančiu sutarimu dėl teisingumo ir lygybės principų. Šis susitarimas būtų lyg atskiras modulis, dažnai kylantis iš visa apimančios doktrinos vidinių priešasčių ar vertinamas kaip svarbus pats savaime. Pavyzdžiui, religinė tolerancija gali būti suprantama tiek kaip kylanti iš krikščionybės, tiek iš sekuliaraus humanizmo principų.

Matyt, kad būtent šis Rawlso teiginys, jog liberalizmas nėra visa apimanti doktrina, o tik minimalių bendrų principų rinkinys, ir yra pagrindinis su liberalizmu susijusių problemų, kurias įžvelgia Jokubaitis, šaltinis. Visų pirma, jis interpretuoja, kad liberalizmo sąvoka tokiu būdu išplečiama tiek, kad apima vos ne visas pažiūras: „pagal politinio liberalizmo principus gyvenantys ir jų neatmetantys fašistai ir sovietiniai komunistai neturi savęs vadinti liberalais, bet, remiantis Rawlso koncepcija, tam nėra jokių neįveikiamų kliūčių“ (Jokubaitis 2017: 33). Tai, savo ruožtu, padarytų liberalizmą nebeidentifikuojamą ir neturintį jokio savitumo.

Šiuo atveju atrodo, kad Rawlso minimi principai labai susiaurinami, nes sunku įsi-

vaizduoti, kaip fašistai ir sovietiniai komunistai galėtų gyventi vadovaudamiesi politinio liberalizmo principais. Visų pirma, ir vieni, ir kiti būtų priversti sutikti, kad jų ideologija ir partija negali būti vienintelė, kuria remiamasi valstybės valdyme. Fašistams dar papildomų problemų sukeltų ir reikalavimas, kad visos etninės ir rasinės grupės turi būti vertinamos vienodai. O sovietiniams komunistams dar trukdytų teiginys, kad „valstybinis socializmas su planuota ekonomika, valdomas vienos partijos, pažeidžia žmonių lygias teises ir laisves“ (Rawls 2001: 138) ir todėl turėtų būti atmestas kaip netinkamas režimas. Taigi, jei atsižvelgiama į visus Rawlso minimus principus, nepamirštant ir ekonominių, tai galimų pažiūrų spektras nėra jau toks platus, kad apimtų ir fašistus bei sovietinius komunistus, tad tikrai galima kalbėti apie tam tikrą liberalų identifikavimą.

Toliau Jokubaitis teigia, kad „Rawlsas reikalauja religinius įsitikinimus atskirti nuo politinio gyvenimo“ (2017: 194), nes moraliniai ir kiti įsitikinimai tampa tik asmeniniu žmonių reikalu. Žmonės gali turėti tvirtus įsitikinimus, bet, kadangi politikoje galima vadovautis tik minimaliais bendrais principais, tad, pavyzdžiui, net ir krikščionis būtinai turi sutikti su abortų ir eutanazijos leidimu. Iš to ir išplaukia visas Jokubaičio minimas reliatyvizmas, kad visos pažiūros politiniu lygiu tampa vienodai svarbios (ar greičiau nesvarbios). Iš tikrųjų, šis asmeninių pažiūrų ir politinio gyvenimo klausimas yra daug komplikuočiau. Visų pirma, Rawlsas, žinoma, pripažįsta, kad žmonėms yra svarbios jų religinės bei kultūrinės pažiūros (Rawls 1999: 288). O ir siūlymas remtis bendrais politiniais principais nėra skirtas visoms sritims – tai apima tik tokius bendriausius politinius sprendimus kaip konstitucija ar rinkimai. Be to, patys siūlomi apribojimai yra ne pačioms pažiūroms, o jų reiškimui. Rawlso nuomone, svarbiausia yra tai, kad žmonės, diskutuodami politiniais klausimais, šalia argumentų, kylan-

čių iš palaikomos visa apimančios doktrinos, būtų pasirengę pateikti ir bendrus argumentus (*public reasons*). Kaip pozityvią religinių pažiūrų įtaką politiniam gyvenimui Rawlsas mini A. Lincolno pasisakymus, kuriuose jis, neigiamai atsiliepdamas apie vergiją, remiasi ir Senojo Testamento interpretacijomis (Rawls 1999: 254). Taigi, būtų ne visai teisinga sakyti, kad Rawlsas visiškai atskiria religinius įsitikinimus nuo politinio gyvenimo. Atrodo, kad ir prokrikščioniškoms organizacijoms yra įprasta viešose diskusijose remtis bendrais argumentais, pavyzdžiui, diskusijose dėl galimybės tos pačios lyties tėvams auginti vaikus remtis ne religiniais argumentais, o kalbėti apie mokslinius tyrimus, įrodančius tokių šeimų žalą vaikams (Laisvos visuomenės institutas 2018).

Be to, Jokubaitis teigia, kad liberalai nuvertina moralinio tobulėjimo etiką (Jokubaitis 2017: 56). Tačiau galima aptikti, kad Rawlsas palaiko stipriai aristotelišką moralinio ugdymo sampratą. Rawlso nuomone, socialinė sistema turi įtakos gyventojų norams ir tikslams ir iš dalies nulemia, kokiais žmonėmis jie nori būti (Rawls 1999: 229). Žmonės mokosi ir įgyja norą elgtis teisingai, matydami to pavyzdį teisingose institucijose (Rawls 1999: 399). Tai Rawlsas įvardija „Aristotelio principu“. Taigi, visuomenės struktūra, Rawlso nuomone, be abejo, turi skatinti tam tikrus pasirinkimus, apdovanojant visuomenės narius, prisidedančius prie bendrojo gėrio (Rawls 1999: 373). Gyvendami stabilioje visuomenėje, kur turi galimybę tobulėti ir būti vertinami už savo pasiekimus, piliečiai norės elgtis teisingai ir nebus linkę į tokias ydas kaip pagieža ir pavydas. Tai, vėlgi, aiškiai parodytų, kad Rawlsas nėra abejingas žmonių moraliniam ugdymui, be to, nėra reliatyvistas, laikantis visas žmonių vertybes ir ydas lygiavertėmis.

Kaip minėta anksčiau, viena iš priežasčių, kodėl stebina būtent Rawlso doktrinos laikymas vieninteliu liberalizmo etalonu, yra tai, kad net pats Rawlsas taip niekada nemanė. Daug diskusijų tarp liberalų sukėlė jo pasiū-

lymas liberalizmo nelaikyti visa apimančia doktrina, o tik minimaliais politiniais principais. Jis kritikavo utilitarizmą, kuris vis dar yra viena populiariausių etinių pažiūrų tarp liberalų. Taip pat paminėjo, kad, „žinoma, ne visi liberalūs požiūriai sutiks su bendrų argumentų idėja, kokią aš siūlau“ (Rawls 2005: 254). Kaip iliustraciją pateiksiu keletą įvairių liberalų požiūrių, besiskiriančių nuo Rawlso.

Geraldas F. Gausas savo straipsnyje *The Diversity of Comprehensive Liberalisms* (Gaus 2004: 100–104) siūlo atsisakyti tos dabar jau įprastos perskyros tarp visa apimančio ir politinio liberalizmo ir vėčiau kalbėti apie įvairių liberalizmo teorijų spektrą. Viename spektro gale galėtų būti išsamios filosofinės sistemos su savo metafizinėmis, etinėmis ir epistemologinėmis pažiūromis, kitame – minimalūs politiniai principai, o tarp šių dar galimi ir kiti tarpiniai variantai. Šiuo atveju liberalizmo epistemologiją charakterizuotų racionalumas, sekuliarus humanizmas ir pragmatizmas. Liberalų metafizinės pažiūros pirmiausia susijusios su individo supratimu nuo labai griežto individualizmo iki žmogaus sampratos, apimančios ir kultūrinę priklausomybę bei kitus įsipareigojimus, kaip kad siūlo Willas Kymlicka (1991). Taip pat egzistuoja liberalizmai, išvesti iš tam tikrų moralinių teorijų (kaip kad utilitarizmas ar kontraktyvizmas) ar siauresnių moralinių principų (kaip kad Millio žalos principas, kuris gali būti laikomas atskiru ar prijungiamas prie įvairių gero gyvenimo sampratų).

Rawlsas susilaukė kritikos iš kitų liberalų, kad jo pasiūlyta bendrų argumentų idėja, neapeliuojant į jokių išsamių doktrinų principus, nėra pakankama, sprendžiant fundamentalius politinius klausimus. Pavyzdžiui, Davidas Reidy teigia, kad, skirtingai nei tikėjosi Rawlsas, neįmanoma diskutuoti apie abortų legalizavimą, apeinant klausimą dėl moralinio embriono vertinimo, tad reikia remtis papildomomis religinėmis ar filosofinėmis prielaidomis (Reidy 2000: 49–72).

Labai nesunku nurodyti ir kitus liberalus, neatitinkančius Jokubaičio apibūdinimo, pavyzdžiui, Stepheną Macedo. Šio autoriaus teigimu, šie „neutralūs“ liberalai tėra tik liberalizmo kritikų sugalvota šiaudinė baidyklė. Pavyzdžiui, jis pats pasisako už tokius ne neutralius politinius sprendimus, nurodančius į bendrojo gėrio koncepciją, kaip kad muziejų ir meno finansavimas, mokesčių lengvatos bažnyčioms ar specialaus statuso santuokai suteikimas. Jis argumentuoja, kad santuoka nusipelno specialaus statuso, nes tokios savybės kaip „susivaldymas ir charakterio ugdymas, kurie būtini sveikam ir laimingam gyvenimui, gaus daug naudos iš socialinio palaikymo, kaip stabilumo skatinimas, išplaukiantis iš santuokos instituto“ (Macedo 1996: 43).

Taip pat atrodo, kad liberalų požiūris turėtų būti apibūdintas ne šiuo Jokubaičio sukarikatūrintu aklu visko politiniu leidimu, o verčiau reikalavimu, kad draudimui reikia pakankamų priežasčių. Net ir diskusijoje dėl pornografijos, kur liberalai dažniausiai suprantami kaip pasisakantys prieš suvaržymus, pastaruoju metu atsiranda liberalų, sutinkančių su visišku ar daliniu pornografijos draudimu dėl jos daromos žalos. Yra interpretacijų, kad net ir „Millis būtų atviras teisinėms pastangoms, skirtoms išnaikinti pornografiją“ (Dyzenhaus 1992: 550).

Taigi, apibendrinus Jokubaičio knygoje pateiktus apibūdinimus, kad Rawlas yra neutralus, reliatyvistas ir skeptikas, galima teigti, kad jie ganėtinai sąlyginiai. Jokubaitis nenurodo jokių konkrečių teksto vietų, kur Rawlas pats taip teigtų, maža to, kaip bandžiau parodyti, jo tekstuose iš tikrųjų randama net priešingų minčių. Taigi, Jokubaičio tekstas paremtas interpretacijomis ir vertinimais, kurie svyruoja nuo gana įprastų iki mažai įtikinamų. Kritika, kad Rawlso apribojimai visa apimančioms doktrinoms yra per daug griežti ar kad apeliacija į jas kai kuriais klausimais neišvengiama, yra dažna.

Tačiau daug mažiau pagrindo turi apibūdinimas, kad Rawlso principai tokie minimalūs, jog net ir fašistai su sovietiniais komunistais būtų laikomi liberalais, ar kad visos vertybės, jo nuomone, yra sulyginamos.

Berlinas ir reliatyvizmas

Jokubaitis savo knygoje Berliną pristato kaip vieną iš įtakingų autorių, paskatinusių liberalizmo poslinkį nuo anksčiau palaikytų objektyvių vertybių bei rėmimosi prigimtinių teisių teorija iki šiuo dieninio reliatyvumo ir neutralumo. Tačiau Jokubaitis pateikia tikrai ne pačią palankiausią Berlino pozicijos interpretaciją. Berlinas, aptariant jo straipsnį *Dvi laisvės sąvokos*, kaltinamas nenuoseklumais ir prieštaravimais, skubotumu, nesugebėjimu paaiškinti savo minčių, kitų autorių supaprastinimu ir sukarikatūrinimu. Pagrindiniai teiginiai, kurie priskiriami Berlinui ir kuriuos norėtusi aptarti, yra tai, jog, pirma, jis esąs negatyvios laisvės (kai niekas netrukdo rinktis) gynėjas, pasisakantis prieš pozityvią laisvę (kurią sudaro buvimas savo paties šeiminku). Antra, anot Jokubaičio, Berlinas negali nieko konkrečiau pasakyti apie žmogaus prigimtį, nes, jo nuomone, žmogus – tik laisvas vertybių kūrėjas. Trečia, jis mano, jog visų žmonių tikslai yra lygūs, kas „tolygu pripažinti, kad nėra nei gėrio, nei blogio, ir egzistuoja tik trumpalaikiai įsitikinimai“ (Jokubaitis 2017: 157), tai galiausiai veda prie Berlino pozicijos apibūdinimo kaip reliatyvistinės.

Berlinas savo straipsnyje *Dvi laisvės sąvokos* daug dėmesio skyrė kritikai ir problemoms, susijusioms su pozityvia laisve, todėl dažnai ir interpretuojamas kaip aršus negatyvios laisvės šalininkas, bet labiau tikėtina, kad jo pozicija – daug nuosaikesnė. Vėlesniuose jo patikslinimuose išryškėja, kad jam yra svarbios abi laisvės rūšys, jas abi laiko tikromis vertybėmis, kurios turi būti apribotos ir abi gali būti iškraipytos (Berlin 2002: 326–327). Negatyvi laisvė gali būti

iškreipta ir tapti *laissez-faire* ekonomika, kur dėl nežabojamos ekonominės laisvės savininkai gali sugriauti vaikų, dirbančių šachtose, gyvenimus ar fabrikų savininkai nepaisyti savo darbuotojų sveikatos. Savo ruožtu pozityvi laisvė iškreipiama (ir tik tada tampa kritikuotina), kai žmonių gyvenimai paaukojami dėl kokios nors abstrakčios idėjos, kaip kad nutinka komunizme ar nacizme.

Taip pat daugiau niuansų turi ir Berlio žmogaus prigimties supratimas. Remiantis jo vėlesniu atsakymu į prigimties klausimą, galima teigti, jog, viena vertus, jis nemano, kad egzistuoja fiksuota ir nekintama žmogaus prigimtis, tačiau teigia, kad yra bendra prigimtis ar tam tikros ribos, kuriose gali reikštis skirtingi žmonės ir grupės. Pirmiausia yra bendri poreikiai: maistas, pastogė, saugumas, noras priklausyti grupei. Taip pat žmonėms būdingos bendros savybės kaip laimės siekimas, savo potencialo įgyvendinimas, kūryba, meilė, religinis garbinimas, bendravimas ir saviraiška. Pats maisto poreikis yra universalus, bet konkretus maistas, kurio norima, ir būdai jo gauti skirsis; lygiai taip pat ir su kitais pagrindiniais poreikiais: konkreti žmonių mitologija, metafizika, religija, kalba, gestai bus skirtingi. Berlinas savo palaikomą bendros žmonių prigimties supratimą lygina su L. Wittgensteino šeiminių panašumais, kai A primena B, B primena C, C primena D, bet nėra vienos bendros, visiems būdingos savybės, o šiuo atveju – bendros žmonių prigimties (Berlin 2004). Kartu reikėtų sutikti su Berliu, kad tokia žmogaus samprata nereikia reliatyvizmo, kai tarp žmonių nėra visiškai nieko bendra ar įmanoma begalinė variacijų galimybė ir viskas kinta vien dėl aplinkos pokyčių ar subjektyvių norų.

O trečiasis ir svarbiausias klausimas yra tas, ar Berlinas yra reliatyvistas, manantis, kad visi žmonių tikslai lygūs? Jau iš žmogaus prigimties aptarimo matyti, kad Berlinas ir kiti pliuralistai ieško trečio varianto be absoliutistinių ir reliatyvistinių pažiūrų. Atrodo,

kad paties Jokubaičio susidarytas Berlio vertinimas laikui bėgant pasikeitė. Knygoje *Liberalizmas kaip pilietinė religija* Jokubaitis teigia, kad Berlio pažiūros reliatyvistinės, nors anksčiau rašytoje pratarmėje, skirtoje jo sudarytai ir išverstai Berlio knygai, teigė, kad „pliuralizmas taip pat nėra tapatus, kaip dažnai linkę manyti jo kritikai, moraliniam reliatyvizmui ar skepticizmui“ (Berlin 1995: 17). Berlinas tvirtina, kad nėra galutinių kriterijų vertybių konfliktui išspręsti ir atsakyti, kuri iš jų viršesnė. Toks pasiūlymas gali skambėti reliatyvistiškai, tačiau tai galioja ne visoms vertybėms, kokias žmonės tik susigalvoja, bet tik tikroms, pagrindinėms ir bendroms vertybėms, tokioms kaip lygybė, teisingumas, laimė ir saugumas. Jis teigia, kad yra neabejotinai moraliai teisingų veiksmų, tokių kaip tautinių ir socialinių savivaldos reikalavimų įkvėpti sąjūdžiai ar priešinimasis barbariškam auklėjimui ir žiauriems malonumams, kaip kad viešos egzekucijos (Berlin 1995: 328). Labai panašiais argumentais ir kiti šiandieniniai pliuralistai atskiria savo poziciją nuo reliatyvistų. Yra siūlomos galimų vertybių ribos, kurios apgintų pačius pagrindinius poreikius bei minimalius gero gyvenimo reikalavimus ir neleistų objektyviai blogų dalykų (Kekes 1993: 34).

Taigi panašu, kad ir Berlinas, ir kiti šiandieniniai pliuralistai neatitinka jiems Jokubaičio priskirto reliatyvistų, skeptikų, kuriems visi žmonių tikslai yra vienodai vertingi, apibūdinimo.

Dworkinas ir liberalizmas kaip religija

Ypač įdomus Jokubaičio knygoje pateikiamas Dworkino aptarimas. Jis pasitelkiamas kaip paskutinis laiptelis argumentacijoje, kad liberalizmas tapo pilietine religija. Aptariama Dworkino knyga *Religion without God*, kuri „apie liberalizmą pasako daugiau, negu daugybė kitų jo šiai politinei filosofijai skirtų knygų“ (Jokubaitis 2017: 198). Autorius

pripažįsta, kad pats Dworkinas šioje knygoje liberalizmo beveik nemini, tačiau teigia, jog tiesiogiai apie tai nekalbėdamas garsusis politikos filosofas formuluoja mintį, kad liberalizmas yra tikėjimas. Ir todėl ši knyga įvardijama kaip naujas etapas liberalizmo istorijoje. Pagrindinė mintis būtų ta, kad tai, ką Dworkinas sako apie savo asmenines pažiūras, išplėsdamas religijos apibrėžimą, ir kalba apie galimybę ateistus vadinti religingais, tinka ir visam liberalizmui apibūdinti. Nors labiau tikėtina, kad Dworkinas turi omeny tik mažą dalį ateistų ir neteigia, kad nuo šiol visus žmones ar juo labiau visus liberalus galima laikyti religingais. Įdomu tai, kad tokia abejotina Dworkino interpretacija, net jeigu būtų teisinga, sukuria daug didesnę problemą visam Jokubaičio knygos sumanymui nei tvirtinimas, kad Dworkinas interpretuojamas neteisingai.

Jei teigtume, kad Dworkinas interpretuojamas neteisingai, galima būtų sakyti, kad tai – tik dar vienas liberalas, kurio pažiūros neatitinka to, kaip Jokubaitis apibūdina liberalus. Ir šiuo atveju Dworkinas tikrai nepatogus liberalų, kaip skeptikų ir reliatyvistų, įvaizdžiui. Jokubaičio knygoje galima rasti užuominų, koks Dworkinas netipinis liberalas. Minima, kad Dworkinas kritikuoja Berlino pliuralizmą ir nemano, kad vertybės nesuderinamos; užsimeinama, kaip jis kritikuoja reliatyvizmą, pasisako už objektyvias vertybes ir t. t. Netgi pastebima: „Dworkinas užmiršta liberalizmo standartinį reikalavimą visumą aiškinti tik iš atskirų individų moralės žiūros taško ir pradeda kalbėti apie <...> kažkokį mistinį sutarimą dėl vertybių“ (Jokubaitis 2017: 201), bet šis neatitikimas tarp liberalams priskirtų ir jų iš tiesų turimų pažiūrų nurašomas kaip įprastas liberalų filosofinės minties nenuoseklumas. Nes, jei liberalo pažiūros nesiderina su Jokubaičio liberalo apibrėžimu, tai kalti, žinoma, patys liberalai, o ne apibrėžimas. Tačiau ne visai aišku, ką minėtoje knygoje Dworkinas pasakė tokio naujo, juk ir ankstesniuose politikai skirtuose veikaluose

jis kalbėjo apie objektyvias vertybes, tokias kaip žmogaus orumas, gero gyvenimo siekis, atsakomybė bei pareigos (Dworkin 2011: 24, 191, 204, 213).

Tačiau, jei interpretuojama, kad religijos be Dievo apibrėžimas tinka apibūdinti ir visam liberalizmui, kas puikiai pagrįstą pagrindinę knygos mintį, išskyla daug didesnė problema. Jei nuosekliai pažiūrėsime į Dworkino pateiktą religijos apibūdinimą ir teigsime, kad jis tinka liberalizmui, šie nauji kriterijai visiškai paneigia liberalizmo apibrėžimą, pateikiamą Jokubaičio knygoje, ir tada nebeliks beveik visų kritikuotinų liberalizmo aspektų.

Taigi, ką pats Dworkinas teigia apie religiją ir ar tai tinka visam liberalizmui apibūdinti? Dworkinas pradeda nuo jo svarstymus įkvėpusios A. Einsteino citatos, kad jis save laikytų religingu žmogumi, nes pripažįsta jutimais nepasiekiamus visatos aspektus ir jos grožį. Toliau rašoma, kad nemažai ateistų turi įsitikinimus ar patirtis, artimas religingų žmonių patirtims, – jie kalba ne apie Dievą, bet kažkokią „didesnę jėgą“, „visatą“, „meilę“ (Dworkin 2013: 2). Dworkinas siūlo šiuos „dvasingus“ ar „jautrius“ ateistus laikyti religingais, išplečiant religijos sąvoką. Dworkinas, žinoma, pripažįsta, kad religija – daug platesnis reiškinys, bet pats siūlo du pagrindinius kriterijus religiniam požiūriui. Religinis požiūris pirmiausia reiškia, kad „žmonių gyvenimas turi objektyvią prasmę ir svarbą. Kiekvienas žmogus turi įgimtą ir neišvengiamą pareigą stengtis nugyventi savo gyvenimą kaip galima geriau, laikytis etinių įsipareigojimų sau ir kitiems“ (Dworkin 2013: 10). Antra, yra pripažįstama gamtos ar visatos objektyvi prigimtinė vertė. Kartu Dworkinas, žinoma, pripažįsta, kad šitas religingumas nėra būdingas visiems ateistams, nes jis atmeta labai populiarias natūralistines pažiūras. Natūralistai, tokie kaip R. Dawkinsas, mano, kad tikra yra tai, ką galima pažinti gamtamoksliniais metodais (įskaitant psichologiją). Minimi kelių rūšių natūralistai: teigiantys,

kad vertybės – tik iliuzijos, ir teigiantys, kad vertybės egzistuoja, bet yra priklausomos nuo minčių ar reakcijų, pavyzdžiui, gerumą ar grožį apibrėžiančių per malonumą. O religingumas, apie kurį kalba Dworkinas, atmeta visų rūšių natūralizmą ir vertybes laiko objektyviomis ir nepriklausomomis (Dworkin 2013: 13). Taigi, labai neįtikima interpretacija, kad Dworkinas, nors to aiškiai neformuluoja, priskirtų šį religingumą visiems liberalams apskritai. Galbūt galima būtų sakyti, kad ta dalis liberalų, kurie nėra natūralistai ir pripažįsta objektyvias vertybes, yra religingi pagal Dworkino apibrėžimą. Bet tokiu atveju iškyla jau minėta problema, kad šie liberalai visiškai neatitinka Jokubaičio ankstesnio apibūdinimo ir jiems skirtos kritikos. Jie tokiu atveju tikrai nėra reliatyvistai ar skeptikai, nes taip pat kalba apie įsipareigojimą kitiems ir gero gyvenimo sampratą, kurios privalu siekti, o apie tai, pasak Jokubaičio, liberalai neturėtų kalbėti.

Jokubaitis įžvelgia, kad Dworkino sumanymas turi ir „slaptą politinę misiją – įrodyti, kad valstybei nebereikia toleruoti religijos, nes visi žmonės vienaip ar kitaip yra religingi <...>, kuria pagrindus naujam puolimui prieš krikščionybę“ (2017: 207). Kaip minėta, tai nelabai įtikinama, nes Dworkinas nemano, kad visus ateistus galima laikyti religingais, be to, jis knygoje *Religion without God* skiria dėmesio religinės tolerancijos temai. Visų pirma, Dworkinas teigia, kad religinė laisvė netgi neturėtų būti užtikrinama viskam, ką apima šis jo išplėstas religijos supratimas (Dworkin 2013: 129). Kita vertus, jis siūlo peržiūrėti religijoms skirtą apsaugą, pavyzdžiui, nesutinka su Religijos laisvės atkūrimo akte (angl. *The Religious Freedom Restoration Act*) padaryta išimtimi Amerikos indėnų bažnyčiai, leidžiant jiems naudoti iš kvaitulinių pejotlių (*peyote*) gaminamą narkotiką apeigų metu, ir laiko tai žalingu visuomenei sprendimu. Bet kartu jis pasisako už etinių įsitikinimų apsaugą ir,

pavyzdžiui, vienodą valstybės finansavimą krikščioniškoms įvaikinimo agentūroms, kurios nepriima tos pačios lyties porų, kaip ir toms agentūroms, kurios priima (Dworkin 2013: 136–137). Tai yra dar vienas įrodymas, kad, jei buvo norima pagrįsti liberalų, kaip kovojančių prieš krikščionybę ir pasisakančių už narkotikų legalizavimą, įvaizdį, nereikėjo minėti Dworkino kaip pavyzdžio. Nepalanku ir tai, jog būtent Dworkinas neatitinka ir kitų liberalams priskirtų apibūdinimų. Su tuo sutinka ir pats Jokubaitis, minėdamas, kaip Dworkinas prieštarauja reliatyvizmui ir palaiko objektyvias vertybes.

Žinoma, neįmanoma užtikrintai teigti, kad neegzistuoja Jokubaičio aptariamai neutralūs, reliatyvistai, skeptikai liberalai, kuriems ir kareivio pasiaukojimas už tėvynę, ir išdaviko veiksmai – vienodos vertybės. Galbūt tokių ir esama, bet knyga *Liberalizmas kaip pilietinė religija* atlieka prastą darbą, bandydama pagrįsti tokį liberalizmo apibūdinimą. Keisčiausiai skamba autoriaus pripažinimas, kad vienas iš trijų plačiausiai knygoje aptartų autorių (Dworkinas) neatitinka liberalo apibūdinimo, nes pripažįsta objektyvias vertybes, kritikuoja reliatyvizmą ir pliuralizmą. O su kitų dviejų autorių – Rawlso ir Berlino – aptarimu didžiausia problema yra ta, kad nėra pateikiamos konkrečios citatos, kur jie teigtų jiems priskiriamas mintis. Atidžiau pažiūrėjus į jų tekstus, galima rasti, kad jie patys teigia visiškai priešingai: Rawlsas kalba apie dorybių ugdymą, ydas, kritikuoja neliberalias santvarkas, o Berlinas nelaiko savęs reliatyvistu ir pateikia konkrečius situacijų vertinimus. Taigi, viskas remiasi tik Jokubaičio interpretacijomis, kurios svyruoja nuo gana įprastos bendros liberalų kritikos iki smarkiai diskutuotinių teiginių. To tikrai neužtenka siūlomam liberalų apibūdinimui pagrįsti, ypač kai net neaptariamai taip lengvai pastebimi prieštaravimai.

LITERATŪRA

- Berlin, I., 2004. A Letter on Human Nature. *The New York Review of Books*, September 23. Prieiga per internetą: <https://www.nybooks.com/articles/2004/09/23/a-letter-on-human-nature> [žiūrėta 2018 m. balandžio 20 d.].
- Berlin, I., 1995. *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*. Sudarė ir vertė A. Jokubaitis. Vilnius: Amžius.
- Berlin, I., 2002. *Liberty*. Oxford University Press.
- Dworkin, R., 2011. *Justice for Heghogs*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harward University Press.
- Dworkin, R., 2013. *Religion without God*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harward University Press.
- Dyzenhaus, D., 1992. John Stuart Mill and the Harm of Pornography. *Ethics* 102(3): 534–551.
- Gaus, G., 2004. The Diversity of Comprehensive Liberalisms. In: *Handbook of Political Theory*, eds. G. F. Gaus, Ch. Kukathas. Sage Publications, 100–114.
- Kekes, J., 1993. *The Morality of Pluralism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kymlicka, W., 1991. *Liberalism, Community, and Culture*. Clarendon Press.
- Laisvos visuomenės institutas, 2018. Ar vaikams iš vienašalių „šeimų“ tikrai viskas gerai? *Laisva visuomenė* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://laisvavisuomene.lt/ar-vaikams-viskas-gerai/> [žiūrėta 2018 m. balandžio 20 d.].
- Macedo, S., 1996. Against the Old Sexual Morality of the New Natural Law. In: *Natural Law, Liberalism, and Morality*, ed. R. P. George. Oxford University Press, 27–49.
- Rawls, J., 1999. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harward University Press.
- Rawls, J., 2001. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harward University Press.
- Rawls, J., 2005. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Reidy, D., 2000. The Wide View of Public Reason: Not Wide Enough. *Res Publica* 6: 49–72.